

INHOUD

VOORWOORD 11

'Jullie geloven ook alles wat je verteld wordt'

1 DE PRIJS VAN DE VRIJHEID 21

Ijzige tijden – Verloren strijd om loon en brood – De loodsmelters van Heves – De dood in de gaswolk – Als de sociale dienst contant uitkeert – Copșa Mică: de inktzwarte ziel van Roemenië – De 'zwarten' en hun zwarte stad – Stelian Coseriar: een langzaam stikkende overlevende – De erfenis van de slavernij en de last der geschiedenis

2 DROMEN EN TRAUMA'S 45

Vrij reizen naar het Oosten – Kampioenen van het wachten – Zabit, de Galan – Vulcan: aan het einde van de onverharde weg – De Gabors: Clara, Gorbi en hun negen kinderen – Als de Duitser komt, komt alles goed – Een gehucht ontwaakt – Het jammerlijke einde van een idee dat alle succes verdiend zou hebben – Verlangen naar een goede beschermheer

3 ORAKELEN EN OPLICHTERIJ 67

De strijd om de koek en de kruimels – Waarzeggen in Czeštocho-wa: als de deur naar de toekomst gesloten blijft – Een profetie die helaas niet uitkwam – Roemenië: heksen en accountants – Over het verschil tussen voorspellen en zogenaamd voorspellen – Geven en nemen: altijd met kwitantie – Moeder Rosa's derde oog

4 UIT DE TIJD GEVALLEN 87

Bulgarije: met één been in de Middeleeuwen – Paddenstoelenverzamelaars zonder paddenstoelen, kopersmeden zonder koper en berentemmers zonder toekomst – Met de Caritas naar het Roemeense Blaj – Gejaagd door de wind – Onder aan de ladder: de Roma in het vuil van Oradea – Geen papieren, geen bestaan – Waarvan leeft de mens? – Kinderen die hun eigen beschermers zijn – Het verhaal van de nieuwe schoenen die een ongelukkige jongen nóg ongelukkiger maakten

5 IN HET MOERAS VAN DE HAAT 111

Racisme: als mensen opgejaagd wild worden – Een haatverklaring op je naamdag – Tatarszentgyörgy: laffe moordenaars in de nacht – Vier killers en de oogst van de angst – De mist van de verdoezeling – Pogroms in Roemenië: de wet van de jungle – Het drama in de paasnacht van Bolintin Deal – Versies van een tragedie – Onderzoek ongewenst: het abrupte einde van een verjaardagsfeest

6 ONVERZOENLIJKE FRONTEN 137

Tegen de angst: alarmsystemen en bewakingscamera's – Viktória Mohácsi: van gepassioneerd journaliste tot Hongarijes meest gehate vrouw – Twee desastreuze lijsten: Roma als slachtoffers, Roma als daders – De dood van een handballer – Een politieke fout en het einde van een carrière – Enkele schokkende moorden te veel

7 HET FALEN VAN DE POLITIEK 161

Een verhelderend bezoek aan het Hongaarse Instituut voor Criminologie – Zigeunercriminaliteit: een strijdkreet – Spreektaboes en denkverboden – De opstand van de realiteit – Kruimeldieven of georganiseerde misdaad? – De druiven der gramschap en het geweld van de goot – De alliantie van het zwijgen – Een woiwode die zijn volk de levieten leest – Kálló: een stervend dorp in angst – Professor Györi's theorie van het confrontationisme

8 PLEIDOOI VOOR EEN MENSWAARDIG BEGRIP 191

Zigeuners die geen Roma en Roma die geen zigeuners willen zijn – Een Kamerlid wordt tot de orde geroepen na een irritatie wekkende brief – Het z-woord of hoe een zigeunermeisje muteerde tot de wilde Jo – De bizarre strijd om een monument – Historici en de taal van moordenaars – Zigeuners: een categorie in het 'land van de daders'?

9 DE OPSTAND VAN HET FATSOEN 217

Openhartige woorden – 'Maar citeer mij niet!' – Roma in Darmstadt en een advertentie in Die Zeit – Hoe een sociaaldemocratische burgemeester uitgroeide tot de ergste racist na 1945 – De sloop van een huis en een tsunami van verontwaardiging – Als politici vluchten in zwijgen – Oproep tot een pogrom?

10 EUROPA ZONDER GRENZEN 235

Als gadjo's de Roma een stem geven – Het einde van een tippelzone: Dortmund-Noord – 'Rotatie-Europeanen' en 'mobiele etnische minderheden' – Diaconie en beveiliging: toen de helpers het niet aankonden – Van Stolipinovo naar het Ruhrgebied – Verraden en verkocht: de angst van Radka Inkova – Waarom Bulgaarse vrouwen die niet kunnen lezen een enorm bedrag betalen voor een mobiele telefoon – Vrouwen in nood

11 ANTIZIGANISME ALOM 267

Tussen melancholie en verlangen: Alexandra's 'Zigeunerjongen' – Kitsch, cliché en burgermansdromen – De laatste non-conformisten of een volk zonder eigenschappen? – Antiantiziganisten: het truffelkartel – Het amok van de politieke correctheid – De bittere rook van Menyhert Lakatos – En alles bleef leeg: zigeuners zonder bloed en zonder ziel

12 VAN BLAJ NAAR LOURDES 293

Op audiëntie bij koning Florin I – Een paleis zonder pracht en praal en een kerk zonder klok – Lucian, de mensenvriend – ‘Sil vous plaît, madame’: bedelen voor een koelkast, een bank en voor de clanbaas – Illegale bankzaken: het kwaad van de woeker – Ronselaars en mensenhandelaars – Bedelaars in de stad van de Madonna – ‘Monnaie petit’ voor Tarzans gezin – Het einde van het medelijden

13 GELOOF EN LOT 327

Een bruiloft die geen bruiloft was – De blik van een vreemde en het verlangen om gezien te worden – De noodlotsengel – Mega-kaarsen voor de almachtige Madonna – Bidders, boetelingen en hallelujà's – Een mislukte deal met God – De Rom van de toekomst: geen bier, geen tabak, geen dans – Wij zijn gelijk, wij zijn anders – Een vermoeide koning en een gemiste kans om miljonair te worden

14 HET VERLOREN PARADIJS 357

Als Inimă de țigan op televisie is – Als Roma geen Roma meer zijn – De school als raderwerk: de molens van de selectie – Stalen zenuwen gewenst: op de Școală Waldorf in Roșia – Carmen en de horde van klas acht – Over de opleidingssituatie van Duitse Sinti en Roma: een onderzoek zet kwaad bloed – Integratie verandert de geïntegreerden – Het ‘heilige vuur’ en de ‘vonk van koppigheid’ – Ik heb gestreden. Mijn leven lang

LITERATUUR 395

VOORWOORD

‘Jullie geloven ook alles wat je verteld wordt’

Een paar jaar geleden reisde ik met de etnologen Elena Maruschiakova en Vesselin Popov naar Oost-Bulgarije. Het echtpaar behoort tot de meest vooraanstaande zigeuneronderzoekers van Europa en had gehoord dat er in een afgelegen heuvellandschap met de ominieuze naam Lügenfeld een Roma-stam zijn tenten had opgeslagen. Het waren halfnomaden: gezinnen die in de winter in de industriestad Harmanli woonden en in de zomer met paarden, ezels en tenten het land in trokken om zeldzaam hardhout te kappen. De stammetjes werden door een opkoper geëxporteerd naar de Arabische wereld, waar van het hout fraaie messenheften gemaakt werden. Als de mannen 's avonds met volgepakte lastdieren en een rammelende maag terugkeerden naar het kamp stonden de vrouwen buiten al in de ketels te roeren boven het open vuur. En passant vroeg ik het stamhoofd wat de pot schafte.

‘Wat er maar te vinden is,’ antwoordde Stojan Stajkov, een zeer vriendelijke kerel. ‘Konijnen zijn lekker, maar het lekkerst zijn slangen. We vangen ze in het struikgewas, stroppen de huid eraf en roosteren ze boven het houtvuur.’

Ik schreef in mijn notitieboekje: ‘Houthakkers eten ge-roosterde slangen.’

‘Wat schrijft jullie verslaggever daar op?’ vroeg Stojan aan mijn grinnikende vrienden.

‘Dat jullie slangen eten.’

De mannen sloegen dubbel van het lachen, vrouwen grepen onthutst naar hun hoofd, kinderen krijsten. Ik moet nogal onnozel gekeken hebben toen Elena mij uitlegde: ‘Dat was een grapje. Geen Rom zou ooit op het idee komen om een slang te eten. Slangen zijn taboe.’

‘Aardige lui hoor, die pennenlikkers,’ zei Stojan en sloeg mij op de schouders. ‘Jullie geloven ook alles wat je verteld wordt!’

Ik vrees dat hij gelijk heeft.

Zigeuners noemen alle niet-zigeuners *gadjo*, een aanduiding die ook ‘domkop’, ‘boer’ of ‘vijand’ kan betekenen. Toch heb ik me als gadjo altijd gelukkig geprezen mensen als Stojan Stajkov te ontmoeten. En er zijn nogal wat Stojans onder de Roma. Geestige, gastvrije, uitgekookte en over het algemeen vriendelijke mensen. De Servische regisseur Emir Kusturica heeft hen vereeuwigd in zijn uiterst levendige films. Op het witte doek is het beeld van de vrijgevochten zigeuner natuurlijk een cliché, maar het is wel een cliché dat soms de waarheid raakt. Jarenlang belichaamden zigeuners voor mij het vreemde bij uitstek, het anarchistische, ongetemde ‘andere’, de plaats van een vaag en zeker ook geromantiseerd verlangen. Nog altijd troost ik me met de gedachte dat er, op een dag rijden van Duitsland, in Slowaakse, Hongaarse of Roemeense dorpen zulke Stojan Stajkovs leven die niets weten van onze Duitse mentaliteit van koele distantie en kleinburgerlijke keurigheid.

In 1990 reisde ik voor de eerste keer naar Roemenië om een fotoreportage te maken van de exodus van de Transsylvaanse Saksen. Nadat er een einde gekomen was aan het schrikbewind van Nicolae Ceaușescu wisten de Duitsers

niet hoe gauw ze het schaduwrijk moesten ontvluchten en deden ze hun huizen voor een appel en een ei van de hand. In veel van de Saksische boerenhoeven vestigden zich Roma. Nog geen halfjaar later was er van de huizen niets meer over: de nieuwe bewoners hadden hun nieuwe woningen letterlijk opgestookt, eerst het pleehuisje, daarna de deuren, de vloeren en ten slotte de dakspanten. En omdat bij huizen zonder dak de dakgoot overbodig is, werd ook die maar aan de oudijzerboer verpatst. De Saksen die nog niet weggetrokken waren, waren daar helemaal niet verbaasd over. Ze haalden hun schouders op en zeiden: ‘Het zijn zigeuners, die zijn zo.’ Dat zinnetje was geen uiting van racisme, maar een uitdrukking van verwondering over het merkwaardige gedrag waartoe de mens in staat is. Vaak heb ik voor die enorme afgrond gestaan die tussen gadjo en Rom gaapt. De coördinaten van mijn en hun perceptie en verklaring van de wereld schenen mij zo mijlenver uit elkaar te liggen dat het leek alsof er voor mij en voor hen twee totaal verschillende klokken tikten, in een asynchroon ritme.

Als fotograaf van de reportage ‘De toekomst van de zigeuners’ bezocht ik met *Spiegel*-redacteur Hans-Ulrich Stoldt Slowaakse Roma-kampen aan de voet van de Hoge Tatra. In een kolonie vlak boven het dorp Stráne pod Tatra-mi zei de woiwode Ernest Badzora tegen mij: ‘Wij zouden ook graag zo leven als de gadjo’s, maar wij worden buitengesloten. Er rijdt hierboven zelfs geen bus meer.’ Nee hoor, legden de bewoners van het dorp uit, de buschauffeur weigert naar de kolonie te rijden omdat hij er ooit bedreigd en bestolen is. ‘De blanken willen ons gewoon niet in hun dorp hebben,’ zei Badzora, ‘en daarom hebben ze de huur voor familiefeesten in de zaal van het gemeentehuis verhoogd naar 6000 kronen. Dat kunnen wij niet betalen.’ Nee hoor, vond

ook de Slowaakse burgemeester Pitonák, ‘de helft van dat bedrag is een borgsom. Die krijgt de huurder terug als er na het feest geen schade is. De vorige keer hebben de Roma ramen, stoelen en tafels gemolesteerd en de elektrische peer-tjes gestolen.’

Als je zo nu en dan door Roemenië reist dan valt je al gauw langs de provinciale wegen op dat een aanzienlijk deel van de Roma de afgelopen jaren welvarender geworden is, zowel in materiële als in sociale zin. Ik vroeg me alleen steeds af hoe het kwam dat al die keurig nette huizen, statige villa’s en zelfs protserige paleizen er zo onaf uitzagen, als onvoltooide ruwbouw. Op een keer vroeg ik aan de kopersmid Victor Calderar, die met zijn gezin in een groot, maar nog lang niet afgebouwd bakstenen huis aan de rand van het dorp Brateiu woont, naar de reden. Het antwoord was: ‘Is je huis af, ben je dood.’ Wat een uitspraak! Die moet ik opschrijven, dacht ik meteen. Het leek mij een uitspraak die getuigde van veel wijsheid en een bijna visionaire vooruitziende blik. Mijn Roemeense gids, de priester Lucian Mosneag, hielp me uit de droom: ‘Het is gewoon een kwestie van zigeunerslimheid. Als je huis af is moet je onroerendgoedbelasting gaan betalen.’

‘Zo zijn ze gewoon.’ Honderden keren heb ik dat zinnetje gehoord en even zo vaak heb ik de levenswijze van de Roma zo gerechtvaardigd: als uitdrukking van een eeuwenoude erfenis van vijandschap en afwijzing, vernietiging en haat, als gevolg van uitbuiting en lijfeigenschap, als gevolg van de onmacht jegens hun uitbuiters en verdrijvers, en al die kil calculerende populistten die voor hun prutspolitiek de miserebelen dezer aarde als zondebok gebruiken. Allemaal juist, allemaal correct, maar wat heb je eraan? Want er is ook nog

een andere waarheid. Na ontelbare ontmoetingen in meer dan twintig jaar kan ik me amper een Rom herinneren die voor de oorzaak van zijn misère ook maar iets van verantwoordelijkheid bij zichzelf gezocht heeft, laat staan gevonden.

Wat wel vaststaat, is dat de Roma na de ondergang van het socialisme door de wetten van de vrije markt in de sociale misère gestort werden. Bulgaarse smeden en vertinners maken met hun traditionele producten geen enkele kans tegen de stroom van goedkope blikken pannen uit China. De eerste arbeiders die bij de privatisering van de Hongaarse paprikakolchozen ontslagen werden, waren de zigeuners. Rampzalig is daarbij dat velen van hen geen andere mogelijkheid zien dan bij de staat aan te kloppen voor hun levensonderhoud, wegzakken in apathie en hun slachtofferstatus consolideren. Door de ontworteling van hun gezinnen komen ze terecht in een fatale carrousel van *Verelendung* en gettovorming, geweld en tegengeweld, een proces dat gecompliceerder is dan de veronderstelling dat de sociale meerderheid altijd uit daders bestaat en de minderheid uit louter slachtoffers.

Men kijkt weg van het feit dat de zigeuners veel vaker uitgebuit worden door leden van hun eigen volk dan door gadjo's. Zijzelf zijn het vaakst slachtoffer van kindermisbruik, vrouwenhandel, gedwongen prostitutie, afpersing en diefstal van bijvoorbeeld autobanden. De criminaliteit wordt zienderogen door gewetensvolle Roma-opiniemakers aan de kaak gesteld, maar de morele avant-garde van de gadjo's geeft niet thuis. Deze misbruikt de zigeuners als object van een puur imaginaire sociale zorg terwijl ze niets doet aan de slopende arbeid in de armenwijken. Opvoeders, kleuterleiders en leraren worden wanhopig van het idee dat ouders

hun kinderen als analfabeten laten opgroeien, twaalfjarige meisjes voor een bruidsschat uitgehuwelijkt worden, op hun vijftiende trouwen en tegen de tijd dat ze twintig zijn al vier kinderen hebben. West-Europese intellectuelen bevestigden dat de Roma, als het gaat om hun eigen zelfstandigheid, door de maatschappij bedrogen zijn, maar ze houden hun mond als Bulgaarse zigeuners honderden jonge vrouwen in Dortmund de straat op sturen om te tippelen en gewetenloze misdadigers in Milaan of Marseille, tot in het vrome Lourdes aan toe, verwaarloosde en apathische kinderen op binnenplaatsen beroven van hun aalmoezen.

Ik herinner me een ontmoeting met een lerares die beweerde dat zij alles over de ‘Sinti’s en Roma’s’ gelezen had. Verontwaardigd wees ze me er bij een fototentoonstelling in de Westfaalse stad Münster op dat Wilma Lakatos, die op een van mijn foto’s te zien is met een baby aan haar borst, ‘nooit ofte nimmer een Romni’ kon zijn – een echte Roma-moeder zou nooit voor het oog van de camera haar borst ontbloten! Ik zou deze lerares niet noemen, als ze niet zo illustratief is voor een intellectueel klimaat waarin politiek correcte meningen hardnekkig blijven botsen met iedere ervaringsdeskundigheid. Eind jaren negentig was ik op bezoek bij een gepromoveerde Duitse sociologe die een grote wetenschappelijke reputatie had opgebouwd met haar publicaties over de zigeuners. Ik liet haar een aantal foto’s zien, onder andere een portret van een Hongaarse Rom met zijn paard. Dat Gáspár György als schroothandelaar overduidelijk geen cent te makken had interesseerde de onderzoekster niet. Ze was wel bijzonder geïnteresseerd in de gevlochten tuigage van zijn trekdier. Het vlechtwerk maakte een bijna euforisch respect voor het ambachtelijk kunnen van de zigeuners in

haar wakker; ze meende zelfs de fraai bewerkte toom aan een bepaalde Roma-stam toe te kunnen schrijven waarvan ik de naam nog nooit gehoord had. Ik verbaasde me op dat moment meer over haar dan over alle zigeuners die ik ooit gezien had. Deze vrouw had alles, maar dan ook alles wat ze wist volledig uit boeken. Toen we afscheid namen vertelde ze dat ze nog nooit van haar leven een zigeunerkamp in het echt gezien had. Mocht de gehanteerde terminologie wrevel wekken dan vindt u een pleidooi voor het gebruik van het woord 'zigeuner', alsmede een inkijkje in een bizarre strijd rondom het juiste begrip, in hoofdstuk 8.

Het steriele discours over de Sinti en Roma wordt vandaag de dag hoofdzakelijk door antiziganismeonderzoekers bepaald die jarenlang doorbrengen in bibliotheken en achter hun bureau, maar die van hun levensdagen nooit met de zigeuners over vuilnishopen struinen. Wetenschapsmensen die congres na congres bezoeken, maar die Albanese, Bulgaarse of Oekraïense sloppenwijken nog niet eens kennen van horen zeggen. Die ontkennen dat de Roemeense weeshuizen uitpuilen van de Roma-kinderen omdat hun ouders uit bedelen zijn langs West-Europese winkelstraten. Die nooit eens een Hongaarse Romungro een blikje bier geven omdat ze verloren hebben met armpje drukken. Die niet met Spaanse gitano's dagen pierewaaien, maar die desondanks de Sinti en Roma hun stem denken te moeten geven op academische podia – uiteraard vergezeld van het belerende vingertje dat ons erop wijst hoe racistisch en antiziganistisch de dominantie maatschappij wel niet is.

Toen de Franse president Nicolas Sarkozy in 2010 Roemeense Roma uit de Franse voorsteden liet deporteren en hun kampen liet ontruimen zag de filosoof André Glucksmann

daarin aanleiding om de ressentimenten jegens de zigeuners in het 'postmoderne Europa' collectief-psychologisch te duiden. In zijn essay 'Die Angst vor uns selbst' (De angst voor onszelf) in *Die Welt* schrijft hij: 'De opening van grenzen, de europeanisering van staten, de globalisering van het continent, dat alles slingert ieder van ons een universum in zonder duidelijke oriëntatiepunten en zonder vaste normen.' De Rom, legde de Franse denker uit, 'is voor ons het schrikbeeld van het ontworteld-zijn, een beangstigend deel van ons noodlot! De angst voor de Roma is niets anders dan de angst voor onszelf die we niet willen zien.' Het zal wel.

'Blijf bij de zigeuners uit de buurt!' Die waarschuwing kreeg ik van een overbezorgde Roemeense uit Apold toen ik haar in de herfst van 1990 de weg vroeg naar Vulcan. De 'zwarten' zouden kerkbanken als brandhout gebruiken, gloeilampen verdonkeremanen en van boeren de aardappelen van het veld stelen. Nu was haar motivatie niet helemaal uit de lucht gegrepen. Maar haar waarschuwing dat ik mijn fotoapparatuur binnen de kortste keren kwijt zou zijn bleek ongegrond. In ieder geval in Vulcan. Ik had geen oppassender gids kunnen vinden dan de kinderen van de Gabor-zigeuners, die geen minuut van mijn zijde weken en altijd ruziemaakten over wie mijn lenzentas mocht dragen. Dat de Gabor overigens de goedbedoelde benaming Roma afwezen en er de voorkeur aan gaven 'zigani' genoemd te worden, beschouwde ik toen nog met de verwaandheid van mijn politieke verlicht zijn als een gebrek aan etnisch zelfbewustzijn. Later zou blijken dat ik me vergiste.

Sinds die keer dat ik de raad van die Roemeense in de wind sloeg heb ik meer dan honderd reizen naar zigeunerdorpen in twaalf Europese landen gemaakt. Niet in de hoedanigheid van etnoloog, socioloog of mensenrechtenacti-

vist, maar als journalist en fotograaf. Ik was een bezoeker, een gast. Niet meer en niet minder. Nu ik terugkijk schiet me geen enkele situatie te binnen waarin men geweigerd heeft mij binnen te laten. Toch bleef ik, ondanks alle openheid, welwillendheid en hartelijkheid die ik tegenkwam, in vele gevallen ook een vreemde. De gadjo die ze niet begreep. Voor een volkenkundige is dat een probleem, maar voor een journalist is het eerder een voordeel. Een verslaggever heeft het voorrecht dat hij zich in de positie bevindt waarin hij ook van zijn bevreemding, zijn niet-begrijpen verslag doet, en soms ook van zaken die hem onthutsen.

Toen de *Playboy* mij enkele jaren geleden interviewde over mijn belevenissen met de zigeuners had mijn gesprekspartner Rüdiger Winter de moed om losjes om te springen met kwesties die eventueel als vooroordelen beschouwd konden worden. ‘Stelen ze daar niet als de raven?’ was zijn vraag. Natuurlijk kan ik er ook hier niet omheen die vraag te beantwoorden. Vergeleken bij met grote verliezen gepaard gaande reizen naar Zuid-Amerika waren de materiele verliezen te overzien: een zak met gedragen ondergoed en vieze sokken, een paar ballpoints en wegwerpaanstekers, een zonnebril, een paar cassettebandjes met opnamen van Miles Davis en een paar verpakkingen van tien onbelichte diarolletjes. En dan nog een kostbare camera die plotseling verdwenen was.

Ik had de Roma op het terrein van een betonfabriek in het Roemeense Turda foto’s laten zien van een eerder bezoek, en bemerkte bij terugkeer in de woonkamer van Carol Costea dat ik geen camera meer had. Toen ik dreigde dat ik nooit meer weg zou gaan en zelf zigeuner zou worden als dat toestel niet bij mij terugbezorgd zou worden, trok het stamhoofd Carol zich peinzend terug. Na een hele poos, die wel

een eeuwigheid leek te duren, verscheen hij weer in de deuropening met het toestel in zijn handen, stralend van top tot teen en met de mooiste smoes die ooit een diefstal ongedaan gemaakt heeft: het ding zou volgens hem vanuit mijn fototas verdwaald zijn en bij de burens terecht zijn gekomen. ‘Omdat niet alle zigeuners eerlijke zigeuners zijn.’ Ik had geen enkele reden om de beste man niet te geloven. ‘Soms verdwijnen waardevolle zaken op onverklaarbare wijze. En op even onverklaarbare wijze duiken ze ook weer op.’

Zo zijn ze gewoon, de zigeuners. Maar het is ook wel eens gebeurd dat een stel Roma mij, op een steenworp afstand van het huis van Carol Costea, twee zuigelingen te koop heeft aangeboden. Dat was in 1992. De prijs: 3000 Duitse mark. Toen ik twintig jaar later de eerste speciale school voor zigeunerkinderen bezocht in de buurt van Sibiu, de Transsylvaanse stad die in het Duits Hermannstadt heet, stond er op een nacht een jonge zigeunerin voor de deur van mijn hotel in het oude centrum van het stadje. Ze was een jaar of vijfentwintig. In gebroken Duits en nogal vasthoudend bood ze mij twee jonge meisjes aan voor seksuele diensten. ‘Mag je uitzoeken. Een blond, een bruin, allebei lief. Heel lief.’ Op dat moment had onze Franse filosoof kunnen begrijpen dat er niet alleen de angst bestaat voor de Roma, maar dat er ook bezorgdheid om hun bestaan bestaat. Om een verscheurd volk dat helemaal geen gadjo’s nodig heeft om de droom van de zigane vrijheid te verstoren. Maar wel om deze droom in vervulling te laten gaan.